

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РІЗНИХ НАПРЯМКІВ ВИВЧЕННЯ ПОВЕДІНКИ ТВАРИН

Слюсаренко Юлія Леонідівна

Україна, м. Житомир, Житомирський національний агроекологічний університет, асистент

Abstract. *The analysis of different directions of studying the behavior of animals is carried out. The main points of these directions, their positive and negative aspects and the current state are established.*

Keywords: *zoopsychology, psychology, GNA, ethology, gestalt psychology, behaviorism, comparative psychology.*

Вступ. Поведінка тварин стало предметом вивчення ще задовго до періоду розквіту природних наук. Знайомство з поведінкою тварин було життєво необхідно людині на зорі цивілізації. Воно сприяло успіху у полюванні і ловлі риби, приручення тварин і розвитку скотарства, будівництва та порятунку від стихійних лих і т.д. Накопичені шляхом спостереження знання служили основою для перших власне наукових узагальнень, які завжди були пов'язані із з'ясуванням зв'язку між людиною і тваринами і їх положення в картині світобудови. Давні уявлення про інстинкти і розумі тварин сформувалися на основі спостереження за тваринами в природному середовищі існування. Величезний внесок у вивчення і розуміння поведінки внесли систематичні спостереження за тваринами різних таксономічних груп, виконані зоологами і натуралістами широкого профілю. Досі залишаються цікавими і актуальними книги Ч. Дарвіна, А. Брема, В. А. Вагнера, Ж. Фабра, Е. Сетон-Томсона, Г. Гагенбек та інших авторів кінця XIX - початку XX в. Активний розвиток експериментальних напрямків у першій половині XX в. трохи знизило популярність чисто описових методів, що застосовувалися зоологами-натуралістами, і зажадало від них впровадження більш точних методик. Стрімкий розвиток техніки зробило можливим використання принципово нових методів, наприклад, дистанційне спостереження за допомогою біотелеметрії, застосування радіоактивних ізотопів, ехолокаційних установок тощо З середини минулого століття в усьому світі, а з початку 60-х рр. і в нашій країні дослідження поведінки тварин у природних і наближених до них умовах знову набувають широкого розмаху. Поведінка стає однією з головних проблем, якій приділяють увагу всі дослідники, що вивчають тварин. Осторонь залишаються хіба що ортодоксальні морфологи. Ці роботи були і залишаються досить різноманітними за змістом. Протягом останніх десятиліть, як у нашій країні, так і за кордоном, було випущено величезну кількість друкованих робіт на дану тему. Інтерес до поведінки тварин різко зріс після видання в нашій країні цілого ряду науково-популярних книг, а саме книги Б. Гржимек, Д. Дарелла, Я. Ліндблада, Р. Шовена, Ж. Кусто, Н. Тінбергена, К. Лоренца, Дж. Ліллі та ін., якими буквально зачитувалися як фахівці-біологи, так і широка маса читачів, що не мала ні найменшого відношення до біології. Багато з цих книг дали поштовх початку специфічних напрямків дослідження поведінки тварин. Так, наприклад, вийшли в 1966 році книга американського біолога Л. Крейслер "Стежками карибу", і в 1968 р. - книга канадського дослідника природи, етнографа і письменника Ферлі Моуета "Не кричи - вовки!", Присвячені вивченню поведінки диких вовків, викликали колосальну хвилю інтересу до цих тварин і сприяла розвитку спостережень за поведінкою тварин у дикій природі.

Результати дослідження. В результаті проведеного аналізу були встановлені основні етологічні напрямки - зоопсихологія і порівняльна психологія, біхевіоризм, фізіологія вищої нервової діяльності, гештальтпсихології, етологія і генетика поведінки. Також були визначені основні завдання кожного напрямку та встановлені методи, якими досягається виконання поставлених завдань.

Зоопсихологія - напрям вітчизняної психології, який вивчає прояви, закономірності та еволюцію психічного відображення у тварин різного рівня розвитку. Предметом досліджень зоопсихологів є походження і розвиток (філо- і онтогенез) психічних процесів у тварин, а також передумови і передісторія людської свідомості. Великий фактичний матеріал, накопичений зоопсихологією, викладено в підручнику К. Е. Фабрі, а також в роботах його учнів.

Приблизно такі ж завдання має і *порівняльна психологія*. Цей напрям досліджень порівнює здатності до навчання тварин різних еволюційних ступенів розвитку за допомогою порівняльно-психологічних методів.

Біхевіоризм. Основоположником є Дж. Уотсоном. Цей є напрям американської експериментальної психології. Згідно з його радикальною концепцією вся поведінка тварини зводиться до комплексу секреторних і м'язових реакцій організму на зовнішні стимули (концепція «стимул-реакція»).

Біхевіоризм не займається аналізом того, що відбувається в мозку, а робить акцент на максимально точній реєстрації поведінки і його кількісному аналізі. «Навчання», «інтелект», «подання» - ці поняття біхевіоризм навмисно ігнорує.

Основні положення біхевіоризму Дж. Уотсон чітко сформулював у програмній статті в 1913 р «Психологія очима біхевіористи». Він стверджував:

- поведінку побудовано з секреторних та м'язових реакцій організму, які в свою чергу детерміновані діючими на тварину зовнішніми стимулами;
- аналіз поведінки слід проводити строго об'єктивно, обмежуючись реєстрацією зовні виявляються феноменів;
- основним змістом експериментальної психології є реєстрація реакцій у відповідь на строго дозоване і контрольоване роздратування.

Ці положення викликали справжній переворот в експериментальній психології. Згодом вони були доповнені і розширені іншими дослідниками.

Найбільш сильно біхевіоризм торкнувся розвитку американської психології. Жорстка концептуальна схема біхевіоризму породила цілий ряд нових, специфічних для нього термінів. Саме біхевіористи були прихильниками вивчати поведінку тільки двох видів лабораторних тварин - білого щура і голуба. Вони активно відстоювали тезу, що дослідження психіки повинні зводитися до вивчення поведінки через аналіз зв'язків між стимулами і що виникають на їх основі реакціями (принцип «суміжності» (contiguity) стимулу і реакції). На довгі десятиліття формула «стимул-реакція» (S-R) стала розглядатися як універсальна основа для інтерпретації поведінки. Біхевіористи (послідовники Дж. Уотсона) свідомо відкидали можливість того, що якісь «проміжні змінні», наприклад процеси переробки інформації в нервовій системі, можна оцінити шляхом реєстрації поведінки.

Сформульовані Уотсоном принципи отримали дуже широке поширення і подальший різноплановий розвиток. Великий внесок у розвиток біхевіоризму вніс американський дослідник Берхаус Ф. Скіннер (1904-1990). Він створив один з найбільш відомих нині методів вивчення інструментальних, або оперантних, умовних рефлексів. В процесі розвитку біхевіоризму з'явилися експериментальні факти, висновки з яких вступили в протиріччя з основними догмами цього вчення.

Зокрема, Е. Толмен сформулював нову концепцію (необіхевіоризм), допускала існування фізіологічних процесів, які опосередковують прояв реакції на стимул. Вона послужила основою для подальшого вивчення когнітивних процесів. В даний час переконаних прихильників «чистого» біхевіоризму практично не залишилося.

Використовуючи прийоми кількісного аналізу поведінки (створення яких безсумнівно належить до заслуг біхевіоризму), сучасні експериментальні психологи базуються в своїх дослідженнях на знаннях, накопичених наукою про поведінку в цілому.

Фізіологія вищої нервової діяльності (ВНД). Заснований на початку ХХ століття І. П. Павловим науковий напрям, пов'язаний з об'єктивним вивченням фізіологічних основ психіки методом листкових рефлексів. Згодом зміст цього поняття зазнало істотних змін.

В даний час предметом фізіології ВНД вважається експериментальне дослідження закономірностей і нейрофізіологічних механізмів поведінки, процесів навчання і пам'яті.

Дослідження реалізуються, як правило, на основі комплексного підходу - використанням нейрофізіологічних, нейрохімічних, молекулярно-біологічних методів.

Етологія (від грец. *ethos* - звичаї, характер) - наука про поведінку особини в природних для даного виду місцях існування. Вона сформувалася в 30-і роки ХХ століття на базі зоології та еволюційної теорії.

Її засновниками є австрійський дослідник Конрад Лоренц і голландець Миколу Тинберген. Етологія розвивалася в тісному контакті з фізіологією, генетикою, генетикою поведінки та ін. Виникнувши як напрям описову, пов'язане переважно з вивченням «вроджених» дій, етологія перетворилася на цілісну концепцію, що включає аналіз поведінки в онто- і філогенезі, вивчення його механізмів і пристосувального значення.

Н. Тінберген (Tinbergen, 1963) чітко визначив коло основних проблем, які повинна вивчати етологія і навколо яких на ділі концентруються інтереси практично всіх дослідників поведінки. Аналіз поведінкового акта, на думку Тінбергена, можна вважати повноцінним, якщо після різнобічного опису його феноменології дослідник отримує можливість відповісти на наступні 4 питання:

- які чинники регулюють прояв даного поведінки;
- який спосіб його формування в онтогенезі;
- які шляхи його виникнення в філогенезі;
- в чому полягають його пристосувальні функції?

Ці знамениті «4 питання Тінбергена» фактично є лаконічним формулюванням теоретичної основи всієї сучасної науки про поведінку. Для повноцінної відповіді на ці питання дослідження повинно базуватися на кількісній оцінці даних з аналізом результатів в порівняльному аспекті і з обов'язковим урахуванням екологічної специфіки виду; необхідно також аналізувати філогенетичне коріння і особливості онтогенезу даної форми поведінки. Методи етологічних досліджень - повний опис поведінки (з використанням об'єктивних методів реєстрації - магнітофонних записів, кіно- і відеозйомки, хронометражу). Береться за основу складання етограми, тобто переліку характерних для виду поведінкових актів. Етограми тварин різних видів піддаються порівняльному аналізу, який лежить в основі вивчення еволюційних і екологічних аспектів поведінки. Для цієї мети етологи використовують все різноманіття видів тварин - від безхребетних до людиноподібних мавп.

Гештальтпсихологія. Цей напрям виник в 20-і роки в Німеччині на основі біхевіоризму.

Первинними елементами психічної діяльності гештальтпсихологія вважала не окремі відчуття, а цілісні образи - гештальти (gestalt), які характеризуються константністю і стійкістю.

В основі цього напрямку лежить теза про незвідність гештальта до суми складових його частин, про значення цілісного сприйняття зорового поля в структурі психічної діяльності, про роль оперування цілісними зоровими образами. На відміну від розглянутих вище напрямків саме гештальтпсихологія в період свого виникнення була безпосередньо пов'язана з розробкою проблеми мислення, і саме завдяки їй стався рішучий перелом в експериментальному вивченні інтелекту тварин. Один з найбільш відомих гештальтпсихологів - Вольфганг Келер. Він першим довів наявність елементів мислення («інсайту») у тварин.

Генетика поведінки. Феномен успадкування особливостей поведінки тварин, добре відомий тим, хто так чи інакше постійно спостерігає за ними, був інтуїтивно зрозумілий багатьом вченим досить давно.

Напрямок, який займається аналізом генетичних механізмів поведінки і, зокрема, когнітивних здібностей тварин і людини.

Генетика поведінки, або, як її іноді називають тепер, «генетика мозку» - напрям нейробіології, що досліджує фізіологічні основи процесів поведінки генетичними методами. Внесок генетики поведінки в розуміння складних форм поведінки тварин базується на використанні генетичних моделей тих чи інших когнітивних процесів

Висновки.

1. Біхевіоризм є напрямком соціальної психології, в якому стверджується, що єдиним предметом дослідження в науковій психології повинно бути спостереження.

Засновником біхевіоризму вважається Дж. Б. Уотсон, який став лідером цього напрямку в 10-х роках ХХ ст. Одиницею аналізу поведінки було заявлено конкретний зв'язок стимулу (Б) і реакції (П). Психічні процеси розглядаються Дж. Уотсоном виключно в рамках цієї схеми. Ця його точка зору вважається особливою рисою радикального біхевіоризму, що відрізняє його від необіхевіоризму, який представлено різними школами, зокрема Скіннерівською (з 30-х років). В той час як у класичному біхевіоризмі основну увагу зосереджено безпосередньо на діях, що пов'язує роботи Дж. Уотсона з роботами І.П. Павлова, підхід Скіннера значною мірою зорієнтовано на ті ефекти, які виникають у навколишньому середовищі в результаті дій, що спостерігаються. Біхевіористська орієнтація в соціальній психології розвивалась на шляху все більшого вторгнення в схему "стимул реакція" різних проміжних змінних.

Біхевіоризм був значною мірою американським напрямком. До 60-х років ХХ ст. біхевіоризм і необіхевіоризм займали провідне місце серед концепцій американської психології, суттєво вплинувши на форми і методи терапії (біхевіоральна терапія), соціально-психологічні концепції (Дж. Келлі), методи навчання (програмоване навчання), психологію реклами і т. ін.

2. Гештальтпсихологія не повинна була роз'єднувати образ і дію, образ у гештальтистів виступав у вигляді суті особливого роду, підпорядкованої власним законам. Методологія, заснована на феноменологічній концепції свідомості, стала перешкодою для достовірно наукового синтезу цих двох категорій.

3. Компетенція зоопсихолога знаходиться в межах двох граней - нижньої і верхньої, що представляють собою одночасно головні віхи еволюції психіки взагалі. Нижня грань знаменує початок психічного відображення, вихідну ступінь його розвитку, верхня - зміну тваринної психіки людської. Нижня грань означає проблему якісного відмінності відображення у рослин і тварин, верхня - у тварин і людей. У першому випадку доводиться вирішувати питання походження психіки з більш елементарної форми відображення, у другому - зародження людської психіки з елементарної по відношенню до неї психіки тварин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Г. М., Богомолова Н. Н., Петровская О. А. Современная социальная психология на Западе. М., 1978.
2. Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия (изучение влияния воспитания и семейных отношений). М., 2000.
3. История психологии: Тексты / Под ред. П. Я. Гальперина. -Екатеринбург, 1999.
4. Павлов П. П. Лекции о работе больших полушарий головного мозга. М-Л.: Биомедгиз, 1927.
5. Холл К. С., Липдсей Г. Теории личности. М., 1997.
6. Хьел Л., Зиглер Д. Теории личности. СПб, 1997.
7. Шихирев П. Н. Современная социальная психология США. М., 1979.
8. Шихирев Н. П. Современная социальная психология: Учебн. пособие для ВУЗов. М.: ИП РАМ Екатеринбург: Деловая книга, 2000. 448 с.
9. Горфункель А. Х. Філософія епохи Відродження. - М., 1980. - С. 7-322.
10. Гулига А. В. Німецька класична філософія. - М., 1986. - С. 5-343.
11. Нарский И. С. Западно-европейская філософія XVII століття. - М., 1994. - С. 5-340.
12. Філософія / За загальною редакцією: проф. М. І. Горлача, проф. В.Г. Кременя, проф. В. К. Рибалка. - Харків, 2000.
13. Ярошевский М. Г., Петровский А. В. История теория психологии.-Т. 1-2.
14. Ждан А. Н. История психологииот античности к современности.- М.: Педагогическое общество России, 2002.-512 с.
15. Основы психологии / За ред., О. В. Киричука _ К., 1995. – 622 С.